

ΟΙ ΚΑΙΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Δημήτρης Κυρτάτας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Οι χριστιανοί της πρώτης και της δεύτερης γενεάς είχαν στραμμένη τη σκέψη τους στο μέλλον. Τα αγωνιώδη ερωτήματα που έθεταν οι μαθητές στον Ιησού ήταν, πότε θα έρθει η συντέλεια του κόσμου και ποια σημάδια θα την αναγγείλουν. Η απάντηση του Ιησού ήταν κατηγορηματική: “Σας βεβαιώνω πως όλα αυτά θα γίνουν όσο ακόμα ζουν οι άνθρωποι αυτής της γενεάς”. Οι πιστοί δεν έπαιρναν την πληροφορία που ζητούσαν σχετικά με την ακριβή ημέρα και ώρα, και η επιλογή του χρόνου βρισκόταν στην κρίση του Πατέρα. Δεν την γνώριζαν ούτε οι άγγελοι στον ουρανό, ούτε ο ίδιος ο Υιός¹.

Η συντέλεια, σύμφωνα με τις βιβλικές περιγραφές, αναμένεται ξαφνικά, κάπως σαν σεισμός ή σαν κατακλυσμός. Όσοι τη ζήσουν θα τρέξουν στα βουνά. Όποιος βρεθεί σε όροφο θα φύγει χωρίς να μαζέψει τα πράγματά του. Και όποιος βρεθεί στη δουλειά θα τρέξει χωρίς να γυρίσει πίσω να πάρει τα ρούχα του. Τη μεγαλύτερη δυστυχία θα τη νιώσουν οι γυναίκες που εγκυμονούν και εκείνες που θηλάζουν. Ο Ιησούς συμβούλευε τους μαθητές του να προσεύχονται, ώστε η συμφορά αυτή να μην τους βρει το χειμώνα².

Ο χρόνος της δημιουργίας. Στη Γένεση, η δημιουργία του κόσμου διαρκεί έξι ημέρες, μια έβδομη, οργάνωση, είναι αφιερωμένη στη λατρεία του θεού. Οι έξι μινιατούρες αυτές είναι από λεπτογράφο βιβλίου του 14ου αιώνα (Βορ. Ιταλία).

Στην *Αποκάλυψη* του Ιωάννη οι ψυχές των σφαγιασμένων για το λόγο του Θεού δείχνουν αγωνία για τα έσχατα. Στρέφονται προς τον Δεσπότη κράτοντας: "Έως πότε; Πότε θα έρθει η Κρίση σου; Πότε θα πάρεις πίσω το αίμα μας από τους κατοίκους της γης;". Η απάντηση είναι και πάλι αόριστη. Πέρα από τη γνωστή διαβεβαίωση ότι ο Ιησούς θα επιστρέψει ταχύτατα, το μόνο που ακούνε είναι ότι οφείλουν να κάνουν υπομονή⁵. Σε πολλές όμως άλλες περιπτώσεις έχουν εκφραστεί επίσης απορίες αυτού του τύπου. Όταν οι πρώτοι πιστοί άρχισαν να πεθαίνουν, χωρίς να έχουν δει την εκλήρωση των προφητικών εξαγγελιών στη διάρκεια της ζωής τους, η ανησυχία των ζωντανών κορυφώθηκε. "Τι έγινε με εκείνη την υπόσχεση ότι θα ξανάρθει ο Κύριος;" ρωτούσαν. "Οι πατέρες μας πέθαναν, αλλά τα πάντα παραμένουν όπως ήταν από την αρχή του κόσμου"⁶. Ο απόστολος Παύλος εξηγούσε ότι όσοι πέθαναν πιστεύοντας στον Χριστό θα αναστηθούν πρώτοι. Αυτή θα είναι η ανταμοιβή τους. Οι ζωντανοί, στους οποίους περιλάμβανε και τον εαυτό του, θα προύπαντηθούν τον Κύριο δεύτεροι⁷. Για την ακριβή ημερομηνία της Παρουσίας πάντως, ούτε ο Παύλος ούτε κανένας άλλος επιφανής δάσκαλος της Καινής Διαθήκης θέλησε να δεσμευθεί.

Στις αμέσως επόμενες γενεές εμφανίστηκαν διάφοροι προφήτες, που πίστεψαν ότι τους είχε αποκαλυφθεί το μυστικό. Ιδιαίτερη επιτυχία γνώρισαν στη Μικρά Ασία, όπου αναπτύχθηκε ένα ισχυρότατο χριστιανικό κίνημα με αναζωπρωμένες τις εσχατολογικές προσδοκίες. Οι *μοντανιστές*, όπως ονομάζονταν, ισχυριζόνταν ότι γνώριζαν ακόμα και τον ακριβή τόπο που θα γί-

νει η Δεύτερη Παρουσία⁸.

Την ίδια εποχή, ένας χριστιανός ηγέτης του Πόντου έπεισε το ποιμνίο του ότι η ημέρα της Κρίσης θα έρχόταν μέσα σε ένα χρόνο. Όσοι τον πίστεψαν, είτε άφησαν το κτήματά τους ακαλλιέργητα, είτε έπευσαν να τα πωλήσουν. Όλοι τους ρίχτηκαν στην προσευχή, ζώντας από τα αποθέματά τους όπως μπορούσαν. Αλλά ο χρόνος πέρασε και η προφητία δεν επαληθεύθηκε. Εκείνοι που είχαν ανύπαντρα κορίτσια έτρεχαν τότε να τα παντρεύσουν, και εκείνοι που είχαν χωράφια έσπευδαν να τα καλλιέργησουν. Στη χειρότερη μοίρα βρέθηκαν όσοι είχαν πωλήσει τα κτήματά τους: Για να ζήσουν αναγκάστηκαν να γίνουν εταίρες⁹. Η περιπέτεια αυτή ήταν μια καλή προειδοποίηση. Οι προφήτες όφειλαν να είναι εξαιρετικά προσεκτικοί. Η σφρονέστερη συμβουλή προς τους πιστούς ήταν να αποδεχτούν ότι "οι χρόνοι και οι καιροί" βρίσκονταν στην αποκλειστική εξουσία του Θεού.

Οι απολογητές

Χωρίς να χάσουν τελείως το ενδιαφέρον τους για το μέλλον, οι χριστιανοί άρχισαν σταδιακά να στρέφουν το βλέμμα τους στο παρόν. Ο πρώτος σημαντικός λόγος που έκανε ορισμένους δασκάλους του χριστιανισμού να ασχοληθούν με την ιστορία ήταν απολογητικός. Οι προπαγανδιστές της νέας θρησκείας είχαν ανοίξει σε διάλογο με Έλληνες σοφούς. Μια από τις σοβαρότερες κατηγορίες που βάριαν τους χριστιανούς ήταν ο νεοτερισμός τους¹⁰. Οι καινοτομίες που σχετιζόνταν με τις αντιλήψεις

για τους θεούς και την ηθική αποτελούσαν βαρύ παράπωμα. Τέτοια θέματα απαιτούνσαν προσήλωση στα πάτρια και σε βεβασιμό στις παραδόσεις.

Στην κατηγορία περί νεοτερισμού οι απολογητές απαντούσαν με σιγουριά. Στα μέσα του πρώτου αιώνα, ο Ιουστινός άρχισε να επεξεργάζεται τη βασική γραμμή άμυνας. Οι χριστιανοί είχαν βέβαια ξεκοφεί οριστικά από τον ιουδαϊσμό, αλλά δεν είχαν απαρνηθεί την ιουδαϊκή θρησκευτική παράδοση. Οι βιβλικές ιστορίες εξακολουθούσαν να παραμένουν και δικό τους κτήμα. Με την καταστροφή μάλιστα της Ιερουσαλήμ από τους Ρωμαίους, μια μόλις γενιά μετά τη σταύρωση του Ιησού, ο Θεός έδειξε ότι απέστρεψε το πρόσωπό του από τον λαό του. Είχε παραδώσει την κληρονομιά του στο νέο έθνος των χριστιανών. Η χριστιανική παράδοση πήγαινε κατά συνέπεια πίσω, μέχρι το Μωυσή – και ακόμα παλαιότερα, μέχρι τους πατριάρχες και τον Αδάμ.

Το επιχείρημα αυτό ήταν μεν ισχυρό, προσέκρουε όμως σε μια δεύτερη, σοβαρότατη αντίρρηση. Οι εξ' εθνικών χριστιανοί, που αποτελούσαν από αρκετά νωρίς την πλειονότητα των πιστών, είχαν εγκαταλείψει τη σοφία των Ελλήνων για χάρη μιας σοφίας βαρβάρων. Στη θέση του Ομήρου είχαν βάλει τον Μωυσή και στη θέση του Πλάτωνα τους Εβραίους προφήτες. Για να απαντήσουν στην κατηγορία αυτή οι χριστιανοί απολογητές αναγκάστηκαν να επεξεργαστούν πιο περίτεχνα επιχειρήματα.

Από τη μια πλευρά προσπάθησαν να δείξουν ότι δεν υπήρχε χάσμα ανάμεσα στη σοφία των Εβραίων και τη σοφία των Ελλήνων. Όπως είχαν ήδη ισχυριστεί ορισμένοι Ιουδαίοι διανοητές, οι δύο παραδόσεις είχαν πολλά κοινά στοιχεία. Οι απόψεις του Πλάτωνα για τη δημιουργία του κόσμου δεν διέφεραν και πολύ από την αφήγηση στο βιβλίο της Γενέσεως, ενώ σχετικά με τα ζητήματα ηθικής ήταν εύκολο να διαπιστώσει κανείς άφθονες ομοιότητες μεταξύ των χριστιανών και των πλατωνικών ή των στωικών. Η εβραϊκή παράδοση ήταν μάλιστα συνεπέστερη και ηθικότερη από την ελληνική.

Το σημαντικότερο όμως επιχείρημα των απολογητών ήταν ότι οι Εβραίοι όχι μόνο τα είχαν διατυπώσει όλα καλύτερα από τους Έλληνες αλλά τα είχαν σκεφτεί και πρώτοι. Οι ελληνικοί μύθοι και η ελληνική φιλοσοφία, όταν είχαν κάτι σπουδαίο να πουν, βασίζονταν σε βιβλικές επεξεργασίες. Ο ισχυρισμός αυτός έλαβε μια κωδικοποιημένη μορφή που γνώρισε ευρύτατη διάδοση: ο Μωυσής ήταν παλαιότερος από τον Ομήρο – με την προϋπόθεση αυτή η προτεραιότητα των Εβραίων μπορούσε να αποδειχτεί εύκολα⁹.

Μονοθεϊσμός και μοναρχία

Ένας δεύτερος λόγος που έκανε τους χριστιανούς να ασχοληθούν με το παρελθόν ήταν πολιτικός. Στα μέσα του δεύτερου αιώνα οι χριστιανοί αποτελούσαν ακόμη ασήμαντες και συχνά διωκόμενες μειονότητες. Στον κόσμο που ζούσαν, η ρωμαϊκή εξουσία ήταν αδιαφιλονίκητη. Εκείνοι ωστόσο διέβηταν ακλόνητη πίστη στη δύναμη της θρησκείας τους και στη μελλο-

ντική της επικράτηση. Αντί να φοβηθούν την εξουσία των Ρωμαίων, συνειδητοποίησαν εγκαίρως το πλεονέκτημα που τους προσέφερε. Αν επρόκειτο να κερδίσουν την οικουμένη, οι κατακτήσεις της Ρώμης τους άνοιγαν τον δρόμο.

Οι συλλογισμοί αυτοί οδήγησαν τους χριστιανούς απολογητές σε μια σπουδαία διαπίστωση. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία και ο χριστιανισμός ακολουθούσαν μια παράλληλη πορεία που δεν θα μπορούσε να είναι τυχαία. Όλα έδειχναν ότι υπήρχε μια βαθύτερη ενότητα μεταξύ της αυτοκρατορίας και του χριστιανισμού.

Ορισμένοι συγγραφείς της Καινής Διαθήκης¹⁰ εκφράζον ηγή τον ελικρινή σεβασμό τους για την αυτοκρατορική εξουσία. Σε μια "απολογία" του προς τον Μάρκο Αυρήλιο, ο Μελίτων Σάρδων, στο τέλος του δεύτερου αιώνα, υπογράμμισε το γεγονός ότι ο χριστιανισμός άρχισε να διαδίδεται ήδη από την εποχή του Αυγούστου. Από τότε, όπως υποστήριξε ο επίσκοπος αυτός, όλοι οι αυτοκράτορες, με εξαίρεση τον Νέρωνα και τον Δομνιανό, τιμήσαν, μαζί με τις άλλες Λατρείες, και τη νέα θρησκεία. Η καλή τύχη και οι επιτυχίες του Αυγούστου οφειλονταν στη στάση του αυτή. Αλλά και γενικότερα, η εξουσία των Ρωμαίων ισχυροποιήθηκε και δοξάστηκε εξαιτίας της διάδοσης του χριστιανισμού. Ο ίδιος ο Μάρκος Αυρήλιος, ευτυχής διάδοχος των προκατόχων του, θα εξασφάλιζε τη διαδοχή του γιου του εάν προστάτευε το χριστιανισμό¹¹, που μπορούσε να την εγγυηθεί με έναν τρόπο μοναδικό.

Πολλοί χριστιανοί συγγραφείς επανήλθαν στο ζήτημα της ταυτόχρονης εμφάνισης επί γης του Αυγούστου και του Ιησού. Ορισμένοι ξεκινούσαν από κάποια πληροφόρηση που διαβάζαν στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο. Σύμφωνα με αυτήν, ο Ιησούς είχε γεννηθεί την εποχή της απογραφής της "οικουμένης" που είχε διατάξει ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας. Η ευρηγερτική αυτή σύμπτωση ήταν αναμφίβολα έργο της Θεΐας Πρόνοιας. Οι Ιουδαίοι είχαν ήδη υποταγεί στους Ρωμαίους λίγο νωρίτερα, ενώ ο ίδιος ο Αυγούστος προεάρθρωσε στην αυτοκρατορία το τελευταίο ανεξάρτητο βασίλειο της περιοχής. Με την τυπική υποταγή της Αιγύπτου, ολόκληρος ο μεσογειακός κόσμος βρέθηκε ενωμένος κάτω από μια αρχή.

Όταν γεννήθηκε ο Ιησούς, ο Αυγούστος βρισκόταν ήδη στην εξουσία επί τριάντα περίπου χρόνια. Αυτό δεν απασχόλησε όμως τους χριστιανούς απολογητές. Ο αυτοκράτορας έδινε την εντύπωση ότι είχε επιβάλει εγκαίρως μια παγκόσμια ειρήνη, απαραίτητη για να ακουστεί η νέα διαχρή. Με την έννοια αυτή, ο Αυγούστος ήταν ένα είδος προδρόμου, που προετοίμασε, όχι βεβαίως τις ψυχές, αλλά τη νέα τάξη επί της γης.

Η ρωμαϊκή ειρήνη και η κατάκτηση πολλών λαών με ριζικά παραφορτικές παραδόσεις υπηρέτούσαν την υπόθεση του χριστιανισμού. Μαζί με τη συνένωση στερογενών και ασυμφιλίωτων βασιλείων, οι κοσμικές εξουσίες, σύμφωνα με την αντίληψη των χριστιανών, είχαν την πρόθεση να κάνουν όλους τους λαούς της αυτοκρατορίας ομογενείς. Ο Αυγούστος είχε καταπολεμήσει την πολυαρχία και ο χριστιανισμός την πολυθεΐα. Ένας Θεός για όλο τον κόσμο, ένας αυτο-

Νόμισμα της εποχής του Αλεξάνδρου Σεβήρου. 222-235 μ.Χ. Στη μία του όψη εικονίζεται η "αίωνα ευδομονία" (Ficietas perpetua).

κράτορας για όλη την επικράτεια και μία εκκλησία για όλους τους πιστούς. Η εκκλησία του Ιησού θα συναντούσε με τη διάδοσή της τα όρια της αυτοκρατορίας, και θρησκεία και κράτος θα κατατούσαν μαζί την οικουμένη¹².

Η χριστιανική θεωρία για τη σχέση του μονοθεϊσμού με τη μοναρχία δεν έμεινε χωρίς αντίλογο από τους εθνικούς. Ο ελληνικός κόσμος, και ακόμα περισσότερο ο ρωμαϊκός, είχαν μακρόχρονη παράδοση ευσέβειας. Οι Ρωμαίοι απέδιδαν, κατά κανόνα, τις στρατιωτικές τους νίκες στην εύνοια των θεών. Ένας από τους λόγους που αντιπαθούσαν, και ίσως φοβόνταν, τους χριστιανούς ήταν η άρνηση των πιστών να συμπροσευχηθούν για το καλό της αυτοκρατορίας. Όταν λοιπόν φιλοσοφημένοι εθνικοί άκουγαν ότι η απάρνηση των θεών ήταν η ελπίδα της αυτοκρατορίας, ή ότι ο σταυρωμένος Ιησούς είχε γεννηθεί στα χρόνια του Αυγούστου από Θεία Πρόνοια, δυσανασχετούσαν. Οι σκέψεις αυτές τους φαίνονταν ως πλήρης διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Σύμφωνα με τη γνώμη πολλών εθνικών, οι Ρωμαίοι είχαν καταστεί κυρίαρχοι του κόσμου χάρη στην ευσέβειά τους. Αντίθετα οι Ιουδαίοι, που λάτρευαν τον ίδιο Θεό με τους χριστιανούς, όχι μόνο δεν πέτυχαν κάτι τέτοιο αλλά απόλεσαν γη και εστιά. Όσο για τους χριστιανούς, αυτοί αναγκάζονταν να κρυφτούν για να γλυτώσουν τη θανατική καταδίκη. Η εύνοια των θεών ήταν προφανής¹³.

Στον αντίλογο αυτό οι χριστιανοί αντέτασαν δύο επιχειρήματα. Οι Ρωμαίοι είχαν πράγματι σημειώσει σημαντικές νίκες. Αν όμως μεταστρέφονταν προς τον αληθινό Θεό θα μπορούσαν να περιμένουν πολλά περισσότερα. Η μοίρα των Ιουδαίων εξάλλου επιβεβαίωνε τους ισχυρισμούς των χριστιανών. Ο Θεός τους είχε καταστρέψει μαζί με το Ναό τους επειδή είχαν σταυ-

ρώσει τον Ιησού. Με τον αφανισμό των Ιουδαίων ο Θεός είχε δείξει σαφώς την προτίμησή του για τους χριστιανούς¹⁴.

Η σύνδεση μονοθεϊσμού και μοναρχίας είχε αποφασιστική βαρύτητα στη σκέψη των χριστιανών. Παρά τη γενική τους ευθεία, κάποιοι τόλμησαν να καταγγείλουν ακόμα και την τετραρχία του Διοκλητιανού στο όνομα της μοναρχίας. Ο πρώτος μάρτυρας των τελευταίων διωγμών, όταν προσκλήθηκε να κάνει σπονδή στους τέσσερις βασιλείς, απάντησε με το στίχο του Ομήρου: "Όυκ αγαθόν πολυκοιρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεύς"¹⁵.

Ο Ευσέβιος Καισαρείας ήταν σε θέση να συνοψίσει στις αρχές του τέταρτου αιώνα, με τρόπο απόλυτο και κατηγορηματικό, τη θεϊκή επικύρωση των πλεονεκτημάτων της μοναρχίας: "Γι'αυτό λοιπόν υπάρχει ένας Θεός, και όχι δύο ή τρεις ή περισσότεροι, διότι η πολυθεία είναι ακριβώς αθεΐα. Ένας βασιλιάς και ένας ο βασιλικός λόγος και νόμος...¹⁶". Κατά τον εορτασμό των τριάντα χρόνων βασιλείας του Κωνσταντίνου, ο Ευσέβιος, συνοψίζοντας τα επιχειρήματά των προγενέστερων συγγραφέων, μπορούσε να καυχήσει ότι "ανεψήφιστος στους ανθρώπους συνδυασμένοι και ταυτοχρόνως δύο βλαστοί αγαθών, η εξουσία των Ρωμαίων και η ευσέβης διδασκαλία (του χριστιανισμού)"¹⁷. Ο Ευσέβιος ήταν θαυμαστής και φίλος του Κωνσταντίνου. Είχε επομένως κάθε λόγο να τονίσει τη συμβολή του στις παγκόσμιες εξελίξεις. Όποτε του δόθηκε ευκαιρία τον εξείλησε στο μέτρο του δυνατού. Απέδωσε όμως κι αυτός τη μεγάλη πολιτική τομή στον Αύγουστο.

Η ιστοριογραφία

Ο τρίτος σημαντικός λόγος που έκανε τους χριστιανούς να στραφούν στο παρελθόν ήταν

ιστοριογραφικός. Ο συσχετισμός του Μωυσή με τον Όμηρο και του Ιησού με τον Αύγουστο άνοιξαν ένα πεδίο ιστορικής έρευνας που έμελλε να απασχολήσει έντονα τους χριστιανούς των πρώτων αιώνων. Η συγγραφή μιας συνεχούς και συστηματικής ιστορίας του χριστιανισμού έγινε για πρώτη φορά από τον Ευσέβιο στις αρχές του τέταρτου αιώνα. Οι φιλοσοφικές όμως αντιλήψεις που επέτρεψαν στον πατέρα της χριστιανικής ιστορίας να σκεφτεί και να οργανώσει το υλικό του ανάγονται στον ύστερο δεύτερο αιώνα.

Γνωρίζουμε πως ο Θεόφιλος Αντιοχείας ήταν ο πρώτος που επιχειρήσει να βάλει σε κάποια τάξη ορισμένα δεδομένα πολιτικής ιστορίας που ήταν σημαντικά για τον χριστιανισμό¹⁸. Ο Θεόφιλος πίστευε ότι η εξέλιξη του ανθρώπινου γένους δεν ήταν υπόθεση ενός μόνο λαού, όπως εμφανίζεται στις αφηγήσεις των Ελλήνων ή ακόμα και στη Βίβλο των Εβραίων. Ανατρέχοντας στον Αδάμ και την Εύα, αναζήτησε στη συνέχεια μια θέση για όλους τους πολιτισμούς. Η μεγαλύτερη καινοτομία που ήταν ωστόσο το ότι προσπάθησε να παρακολουθήσει την πορεία της ανθρωπότητας μέχρι τον Ιησού, τον Αύγουστο αλλά και τους μετέπειτα αυτοκράτορες. Οι διεργασίες αυτές βρήκαν γρήγορα πολλούς συνηστές.

Κατά καιρούς είχαν γίνει πολλοί συσχετισμοί ιστορικών δεδομένων. Μέχρι το Θεόφιλο ωστόσο, κανένας φιλόσοφος και κανένας ιστορικός δεν είχε σκεφτεί να επιχειρήσει ένα συστηματικό συγχρονισμό των βασικών δεδομένων της εβραϊκής, της ελληνικής και της ρωμαϊκής παράδοσης. Οι χριστιανοί απολογητές επιδόθηκαν στην άσκηση αυτή με ενθουσιασμό. Αναζήτησαν πληροφορίες σε όποιες πηγές μπορούσαν: στα γραπτά των Ιουδαίων, των Ελλήνων, των Ρωμαίων, αλλά και στα χρονικά ανατολικών πολιτισμών.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που συνάντησε το φιλόδοξο αυτό ιστοριογραφικό εγχείρημα ήταν η έλλειψη ενός ενιαίου συστήματος χρονολόγησης. Κάθε παράδοση είχε τις δικές της, ανεξάρτητες αρχές, που ήταν όλες εθνικές ή, συνθέστερα, τοπικές. Τις δυσκολίες αυτές τις είχαν συναντήσει ήδη οι μεγάλοι Έλληνες ιστορικοί και τις είχαν κληρονομήσει οι Ρωμαίοι συναδελφοί τους. Για τη χριστιανική κοσμοθεωρία, ωστόσο, το ζήτημα δεν ήταν απλά πρακτικό. Ουσιαστικά ήταν ανάγκη να βρεθεί ένα προσδιορισμένο και σταθερό σημείο εκκίνησης.

Την εποχή που οι πρώτοι χριστιανοί προβληματιζόνταν γύρω από το ζήτημα της ενιαίας χρονολόγησης είχαν ήδη γίνει κάποια σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση αυτή από εθνικούς συγγραφείς. Το σύστημα των Σελευκιδών, που χρονολογούσε τα γεγονότα από την έναρξη της κυριαρχίας τους (το δικό μας έτος 312/1 π.Χ.), είχε διαδοθεί ευρύτερα και είχε επιζήσει ακόμα και μετά την οριστική τους υποταγή στους Ρωμαίους. Στην Αίγυπτο μετρούσαν τα έτη από την επιβολή του Αυγούστου (το δικό μας έτος 30 π.Χ.). Οι ιστορικοί πάντως προτιμούσαν να χρησιμοποιούν ως αφετηρία τους ένα σταθερό σημείο μεγαλύτερης εμβέλειας. Από την ελληνιστική εποχή ορισμένοι είχαν προτείνει την πρώτη Ολυμπιάδα (που την τοπο-

θετούσαν στο δικό μας έτος 776 π.Χ.). Άλλοι όμως προτίμησαν το έτος κτίσης της Ρώμης (που το τοποθετούσαν στο 753 π.Χ.), ενώ άλλοι πάλι σκέφτηκαν να ξεκινήσουν τη χρονολόγηση από τον Τρωικό πόλεμο (που τον τοποθετούσαν, συνήθως, στο 1183 π.Χ.). Οι χριστιανοί έκαναν τη δική τους πρόταση: μια οικουμενική ιστορία δεν θα έπρεπε να έχει ως αφετηρία της εθνικά συμβάντα, αλλά τη δημιουργία του κόσμου.

Ο Θεόφιλος ισχυρίστηκε ότι για το ζήτημα της χρονολόγησης οι βιβλικές διηγήσεις αποτελούν καλό και επαρκή οδηγό. Οι υπολογισμοί του υπέδειξαν ότι η δημιουργία του κόσμου είχε γίνει περίπου πέντε χιλιάδες επτακόσια χρόνια πριν από την εποχή του (δηλαδή γύρω στο δικό μας έτος 5500 π.Χ.). Από εκεί και πέρα δεν απέμεινε παρά να βρεθούν με τη μέθοδο των συγχρονισμών οι ακριβείς χρονολογίες για τα σημαντικά γεγονότα άλλων πολιτισμών. Οι αρχικοί συγχρονισμοί υπέστησαν αρκετές τροποποιήσεις, η λογική όμως του Θεοφιλού πέτυχε να επιβάλει έναν γενικώς αποδεκτό τρόπο χριστιανικής ιστορικής σκέψης.

Η αρχή (του χρόνου)

Στο χρονολογικό σύστημα που επινόησαν οι πρώτοι χριστιανοί, η γέννηση του Ιησού δεν έπαιζε κανένα ρόλο. Όλοι πίστευαν ότι η εμφάνιση του Ιησού στη γη είχε κινητοποιήσει την ολοκλήρωση του θεϊκού σχεδίου. Ο Αδάμ βρισκόταν στην αρχή του κόσμου και ο Ιησός κάπου στο τέλος του. Η καθυστέρηση ωστόσο της Δεύτερας Παρουσίας άρχισε να δίνει τροφή για διάφορους συλλογισμούς.

Όπως ισχυριζόταν ο προφήτης Ιωάννης στην *Αποκάλυψη*, ο Ιησός θα βασιλεύε με τους αγίους τον επί χίλια χρόνια. Καθώς πλσίαζε το έτος έξι χιλιάδες από τη δημιουργία του κόσμου, ορισμένοι σκέφτηκαν ότι η επόμενη χιλιετία δεν θα μπορούσε παρά να έχει κάποιο νόημα στο θεϊκό σχέδιο. Ο Θεός είχε πλάσει τον κόσμο μέσα σε έξι ημέρες και την έβδομη αναπαύτηκε. Σύμφωνα με τους *Ψαλμούς*, στα μάτια του Θεού χίλια χρόνια είναι σαν μία μέρα των ανθρώπων¹⁹. Τα έξι χιλιάδες χρόνια αντιτοχούσαν, όπως έδειχναν τα πράγματα, στις έξι πρώτες ημέρες της δημιουργίας. Η ερχόμενη χιλιετία δεν θα μπορούσε παρά να είναι η χιλιετία του τέλους.

Στις αρχές του πέμπτου αιώνα, μερικές δεκαετίες πριν από τη συμπλήρωση έξι χιλιάδων χρόνων από τη βιβλική δημιουργία, η ανησυχία άρχισε να απλώνεται στον χριστιανικό κόσμο. Με μια εμπειρισταμμένη ανάλυση ο Αυγουστίνος επεχείρησε να ανατρέψει την κρατούσα άποψη. Ισχυρίστηκε ότι η χιλιετής βασιλεία του Ιησού είχε ήδη αρχίσει με την πρώτη εμφάνισή και την οικοδόμηση της Εκκλησίας. Οι πιστοί όφειλαν να αναμένουν πια την ολοκλήρωσή της. Η οικοδόμηση της Εκκλησίας, που σύμφωνα με τον Αυγουστίνου σήμανε την έναρξη της χιλιετίας, είχε αρχίσει με την Πεντηκοστή. Κατά συνέπεια, τα χίλια χρόνια της βασιλείας του Ιησού θα συμπληρώνονταν γύρω στο δικό μας έτος 1030.

Τον έκτο αιώνα, ένας μοναχός σκυθικής καταγωγής που τον έλεγαν Διονύσιο εισηγήθηκε έναν νέο τρόπο υπολογισμού του χρόνου. Ο ίδιος φαίνεται ότι επέλεξε, από ταπεινότητα, τον προσδιορισμό "ο Μικρός" (Eixiguus). Με την επωνυμία αυτή έγινε γνωστός στην ιστορία, παρά τη μέγιστη συμβολή του στη χριστιανική σκέψη. Η νέα πρόταση του μοναχού ήταν επαναστατική. Εφόσον ήταν πια φανερό πως η ενσάρκωση του Χριστού δεν είχε λάβει χώρα σε κάποια χρονολογία κοντά στα τέλη του κόσμου, θα έπρεπε να καταλάβει μια άλλη σημαντική θέση στην ιστορία. Αν ο συλλογισμός αυτός γίνεται δεκτός, τότε η ιστορία δεν θα είχε πια ένα σημείο εκκίνησης, αλλά ένα κέντρο. Όλα τα συμβάντα θα μπορούσαν να τοποθετηθούν πριν και μετά την εμφάνιση του Ιησού.

Οι κοσμικές αρχές της Δύσης δεν αποδέχτηκαν αμέσως τη νέα πρόταση. Επί ενάμιση ακόμα αιώνα εξακολουθούσαν να μετρούν τα χρόνια από την άνοδο στην εξουσία του αυτοκράτορα Διοκλητιανού – του μεγάλου τους διώκτη (το δικό μας έτος 284 μ.Χ.). Άλλες, παλαιότερες μέθοδοι συνέχιζαν και αυτές να βρίσκουν τους υποστηρικτές τους. Στο Βυζάντιο πάλι, γύρω στον όγδοο αιώνα, άρχισαν να αποδέχονται τη μέτρηση του χρόνου από κτίσεως κόσμου – και παρέμειναν προσκολλημένοι στη μέθοδο αυτή ως το τέλος. Το χρονολογικό σύστημα υπολογισμού του χρόνου από τη γέννηση του Ιησού καθιερώθηκε επίσημα για πρώτη φορά στη Βρετανία στο τέλος του έβδομου αιώνα. Από εκεί άρχισε να διαδίδεται σταδιακά σε άλλες περιοχές της Δύσης.

Παρά την κεντρική θέση που κατέλαβε ο Ιησούς στην ιστορική σκέψη των χριστιανών, η αντίστροφη μέτρηση των προ Χριστού ετών εμφανίστηκε ως εναλλακτική μέθοδος χρονολόγησης για πρώτη φορά μόλις στο τέλος του 17ου αιώνα, ενώ μόλις τον 18^ο αιώνα καθιερώθηκε οριστικά.

Ο Διονύσιος πάντως δεν θέλησε ή δεν μπόρεσε να επιλύσει τα προβλήματα που δημιουργούν οι πηγές μας σχετικά με τη χρονολόγηση του Ιησού²⁰. Ο βασιλιάς Ηρώδης, που διαδραμάτισε, σύμφωνα με το κατά Ματθαίου Ευαγγέλιο, σημαντικό ρόλο στα γεγονότα της γέννησης, πέθανε το 4 π.Χ. Και η απογραφή του Κηρυνίου, που σύμφωνα με το κατά Λουκά Ευαγγέλιο, έπαιξε καθοριστικό ρόλο, έγινε το 6 μ.Χ. Η επιλογή του έτους ένα μοιάζει να αποτελεί συμβιβασμό μεταξύ των δύο αυτών άκρων. Το νέο χρονολογικό σύστημα ήταν, έτσι κι αλλιώς, μια απλή σύμβαση.

Το νέο σύστημα χρονολόγησης δεν άλλαξε πάντως ριζικά τις βασικές αρχές της χριστιανικής κοσμοαντίληψης. Στη σκέψη των χριστιανών η ιστορία και η προφητεία αποτελούσαν αδιάσπαστη ενότητα. Ο κόσμος, όπως τον έβλεπαν, είχε ένα σταθερό σημείο εκκίνησης, τη δημιουργία του, και πορευόταν προς ένα επίσης σταθερό, αν και απροσδιόριστο, σημείο κατάληξης, τη συντέλεια. Χάρη στη μέγιστη σημασία που απέδιδαν στην εμφάνιση του Ιησού επί της γης (την οποία στη Δύση κατέστησαν βάση του χρονολογικού συστήματος), οι χριστιανοί ανέδειξαν την ιστοριογραφία σε ένα από τα χαρακτηριστικότε-

ρα και αντιπροσωπευτικότερα φιλολογικά είδη του μεσαιωνικού κόσμου.

Σημειώσεις

1. Μάρκος 13: 30-2 και παράλληλα.
2. Μάρκος 13: 14-20 και παράλληλα.
3. Αποκάλυψη 6: 10-1.
4. Β Πέτρος 3: 4-13.
5. Προς Θεσσαλονίκεις 4: 16-7.
6. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 5: 18.
7. Ιππόλυτος, *Είς τον Δαυνίλ* 4: 19.
8. Κατηγορίες κατά των χριστιανών για νεοτερισμό διατυπώνουν ήδη οι Ρωμαίοι ιστορικοί Σουπριανός και Τάκτος.
9. Ιουστίνος, *Απολογία* 44: 8.
10. Β Πέτρος 2: 13-4.
11. Η περικοπή σωζεται από τον Ευσέβιο στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* 4:26: 7-11.
12. Κλήμης, *Στραυματίες* 7:17. Ιππόλυτος, *Είς τον Δαυνίλ* 4:9. Οριγένης, *Κατά Κέλσου* 2:30.
13. Οριγένης, *Κατά Κέλσου* 8:69, όπου εκτίθενται οι απόψεις του φιλοσόφου Κέλσου.
14. Οριγένης, ο.π. Ο επεξεργαστής αυτές είχαν ήδη ξεκινήσει με τον Ιουστινό τον *Απολογία* 47.
15. Ευσέβιος, *Περί των εν Παλαιστίνη Μαρτυροσάντων* 1.1. Ο στίχος αυτός της *Μιάδος* (B 204) ήταν γενικά γνωστός και δημοφιλής στην αρχαιότητα.
16. Ευσέβιος, *Είς τον Κωνσταντινόν τριανκοεταετηρικός* 3.6.
17. Ο.π., 16: 1-4.
18. Θεόφωλος *Αντιοχείας*, *Προς Αυτολόκον*.
19. *Ψαλμ* 90: 4. Β Πέτρος 3: 8.
20. Υπολογισμοί είχαν γίνει ήδη στα μέσα του δεύτερου αιώνα: ο Ιουστίνος δεκάρησι ο Ιησούς γεννήθηκε 150 χρόνια πριν από την εποχή του: *Απολογία* 46: 1.

Times and Dates The Formation of Historical Consciousness Among the Early Christians

D. Kyrtatas

Christians of the first generation were concerned with the future. They were anxious to know the exact time of the end of the world. From the New Testament they knew that such information was not available to them, but in the next generations there appeared prophets who claimed that they could foretell the approaching end.

Without losing interest in the future some Christians gradually started paying greater attention to the past. The first reason for this development was apologetic. Second-century Christians were accused of advancing new views concerning the gods. In replying, they claimed for themselves the long history of the Jews, which went back to Moses as well as to Adam and Eve. Furthermore, they argued for the priority of Jewish wisdom over the best aspects of Greek philosophy. According to their reckoning, Moses was older than Homer.

Some Christians started paying attention to the past for political reasons as well. It seemed to them that Jesus was born at the time of Augustus by divine providence. The establishment of the empire and the spread of Christianity, they thought, were two developments destined to work for the benefit of mankind. They started imagining a Christianised and universal empire with one emperor and one God.

Belief in the priority of Moses over Homer and in the simultaneous appearance of Jesus and Augustus created historiographical problems, which led Christians to investigate the myths, chronicles and histories of Jews, Greeks, Romans and some eastern nations. In the process of doing so, they realised that a major obstacle was the lack of a common chronological system. Thus, in place of the numerous existing national or local systems, second-century Christians came up with the idea of making the creation of the world a beginning for all historical events. In the sixth century, this idea was replaced by a new one, which placed Jesus at the centre of history, and established AD and BC dates. The historical consciousness of early Christianity was built upon a belief, which bridged their interest in the past and their expectations of the end of the world.

D.K.